

ВИНИКНЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА

*Ранньохристиянський символ — риба
(скорочення грецьких слів «Ісус Христос, Син Божий, Спаситель»)*

6.1. РЕЛІГІЙНІ ВИТОКИ ХРИСТИЯНСТВА

Християнство — найпоширеніша світова релігія, що налічує у своїх лавах понад 2 млрд людей (мінімальні дані — 1,4—1,5 млрд). Воно сформувалося на початку I ст. н.е. у Палестині — історичній області в Західній Азії, на території якої розташовуються сучасні держави Ізраїль, Ліван, Сирія і Йорданія. В період, що ми розглядаємо, Палестина являла собою об'єднання кількох державних утворень, найбільшими з яких були Галілея, Самарія та Іудея. Ці держави були пов'язані між собою спільністю релігії, почасті мови і культури. Вони керувалися призначеними римлянами царьками, владу яких обмежував римський намісник — *прокуратор* (у часи Ісуса цю посаду займав Понтій Пілат).

Поява християнства у цей час на цій території не була випадковою й обумовлювалась збігом об'єктивних обставин. Палестина (точніше, невелика її частина — Іудея із столицею в Єрусалимі) була

офіційним центром іудаїзму — єдиної на той момент у світі релігії, яка досягла рівня монотеїзму. Всі інші сучасні йому етнічні та регіональні релігії (олімпійська релігія греків і римлян) залишалися на рівні політеїзму. Крім того, не можна нехтувати й тією обставиною, що Палестина займала проміжне геополітичне положення «між Заходом і Сходом». Тому будь-які оригінальні ідеї, які виникали в цьому середовищі, де спливалися воедино культури багатьох народів і цивілізацій, не здавалися настільки різко ворожими сутності якого-небудь із двох великих історичних полюсів світу, а навпаки, майже гарантовано могли зустріти терпиме до себе ставлення протягом того проміжку часу, коли вони були найбільш уразливі для ідеологічних і політичних переслідувань.

Крім того, на думку багатьох учених, християнство виникло в той момент, коли воно могло бути затребуване суспільством і державою — наприклад, у вигляді ідеологічної опори Римської імперії. Це величезне державне утворення, що вступило на момент появи християнства у період свого найвищого розквіту, могло зберігати свою єдність не тільки (і не стільки) силою зброї, скільки єдністю віри різноманітних народів, що його заселяли. Проте Рим йшов іншим, хибним шляхом: замість того, щоб створити єдину релігію, яка базувалася б на принципі: «Один Бог на небі, один цар на Землі», навпаки, включив у свій пантеон таку безліч богів підкорених ним народів, що врешті-решт пропагував серед своїх підданих невір'я.

Релігійним **виток**ом християнства було іудейське сектантство. Слово «сектантство» не повинне вводити в оману. Його можна вважати сектантством у тому розумінні, що воно являло собою опозиційний офіційному іудаїзму рух. Проте це була не течія з кількох замкнутих, нечисленних угруповань. Навпаки, це був напрямок, що спирався на широкі народні маси і черпав свій авторитет у тому пророчому русі, що зіграв вирішальну роль в оформленні іудаїзму як монотеїстичної релігії, забезпечив його виживання після втрати Ізраїлем державності і залишив після себе священну традицію у вигляді Книг Пророків Старого Заповіту. Його учасники поділяли іудейську віру в єдиного Бога, що опікував народ Ізраїлю. Більше того, саме себе вони вважали представниками справжнього іудаїзму, покликаного оновити старий союз (заповіт) між Богом і народами Ізраїлю.

Ідеології іудейського сектантства були властиві дві основні риси:

а) *есхатологізм* (грецьк. *εσχάτων* — кінець) — вчення про «кінець світу» і його наступне відновлення разом з останнім Судом над усіма, що коли-небудь жили;

б) *месіанізм* (месія — від давньоєвр. машіах, букв. Помазаник, Посланник Божий, Спаситель) — віра в божественного Спасителя, що здійснить цей переворот. У цьому Месії народна фантазія бачила «царя», «сина Давидового», засновника Іудейсько-Ізраїльського царства. Про прихід посланця Божого неодноразово сповіщали й старо-заповітні пророки, голосніше за інших — пророк Ісаїя. Відтоді «... замешкає вовк із вівцею, і буде лежати пантера з козлям, і будуть разом телятко й левчук, та теля відгодоване, а дитина мала їх водитиме! А корова й ведмідь будуть пастися разом, разом будуть лежати їхні діти, і лев буде їсти соломку, немов та худоба! І буде бавитися немовлятко над діркою гада» (Іс. 11:2—9).

У помітному пошкваленні ідеї Месії і месіанських очікувань на межі старої та нової ер у Палестині немає нічого дивного. Євреї в цей час практично були позбавлені своєї державності і страждали від іноземного гноблення більше за інші народи через глибоке внутрішнє переконання у своїй богообраності, очікували на Спасителя як на диво, що змінить на краще їхнє життя, яке вони хотіли, але так і не могли зробити кращим самостійно. Однак необхідно відзначити, що в месіанізмі проповідується ідея заміни колективної богообраності індивідуальною, в чому сектантство розходилося з офіційним іудаїзмом.

Після Другої світової війни на узбережжі Мертвого моря були знайдені житла, цвинтарі, а головне — непогано збережена бібліотека секти есеїв, на прикладі яких можна наочніше уявити іудейське сектантство в цілому. Есеї жили невеликими громадами, щоб не обтяжувати себе новими гріхами, вели аскетичний спосіб життя, проповідували спільність майна, безшлюбність, не допускали рабства, практикували спільну працю. Основним культовим обрядом у них була колективна трапеза. Крім того, значна частина ночі в есеїв відводилася для читання й вивчення власних «священних текстів». У громаді існували ритуальні омовіння; причому важливою особливістю була вимога попереднього духовного покаяння. Оскільки Євангелія простежують життя Ісуса тільки до 12 років (єврейського повноліття), а потім відновлюють свою розповідь про його служіння, яке почалося, коли йому виповнилося 30 років, деякі релігієзнавці вважають, що реальний Ісус значну частину життя провів саме в секті есеїв.

Треба сказати, що іудейське сектантство з'явилося не саме собою, а мало глибокі соціальні корені. Ці корені — розкол в іудейському суспільстві після розпаду єдиної єврейської держави, протиріччя між вузькою верхівкою — саддукеями й фарисеями — і широкими народними низами.

Саддукеї — іудейська аристократія, що посідала всі жрецькі посади в Єрусалимському храмі й володіла значною часткою політичної влади в Іудеї після втрати нею державної незалежності. Саддукеї закликали підтримувати зовнішні ритуальні форми поклоніння Ягве (насамперед приносити жертви в Єрусалимському храмі), однак своєю повсякденною поведінкою порушували всі заборони Тори: ходили в грецьких хітонах, голили бороду або коротко підстригали її на грецький манер, спілкувалися між собою грецькою мовою.

Фарисеї являли собою щось подібне на творчу еліту, оскільки займали посади рабинів і вчителів шкіл при синагогах. Багато з них займалися торгівлею і як багаті та шановані члени єврейської громади мали право релігійної проповіді. Як правило, фарисеї гарно вдягалися, носили довгі бороди і гарно прибране волосся, перехоплене на чолі золотим обручем. Прикметною рисою фарисейства була вимога найсуворішого дотримання Закону (не тільки 10 заповідей, а й усіх інших релігійно-культових і морально-етичних розпоряджень), адже вони вірили в зв'язок земної поведінки людини з її посмертною долею¹.

Саддукеїв ненавиділи за те, що вони обертали на свою користь обов'язкову десятину на користь храму, не рахуючи пасхальних та інших святкових жертвопринесень. Вони перетворили Єрусалимський храм на щось середнє між ринком, де продавалися тварини й птахи для жертвопринесень сотням тисяч прочан, які сходилися до Єрусалиму з усіх куточків світу на великі храмові свята, і міньяльною конторою для обміну грошових пожертв на місцеву монету. Недарма в середині I ст. до н.е. римський полководець Марк Ліциній Красс, переможець Спартака, пограбувавши храм, вивіз звідти близько 300 т золота (храмова й громадська скарбниця, дорогоцінне богослужбове начиння) (Й. Флавій. Іудейські старожитності, кн. 14, гл. 7:1).

Фарисеїв же в народі зневажали за їхню показну чесноту, залицемірство, оскільки усім було відомо, що їхнє благочестя йде не від щирого серця, вони охоче головують у синагогах, займають почесні місця на святкових трапезах, зборах і церемоніях і прихильно відгукуються на шанобливе звертання «рабі» — «учитель» (Лк. 20:46). За

¹ У храмовий період віровчення іудаїзму визнавало існування загробного світу — Шеола, однак уявлення про нього були дуже невизначеними, оскільки великі надії покладалися на духовну гегемонію Ізраїлю в цьому світі. Поглиблення і розвиток вчення про загробний світ здійснюється в Талмуді; остаточно ж воно стверджується у своєрідному «символі віри» іудаїзму, складеному рабі Маймонідом (1135—1204). — Авт.

це їх викривав Ісус Христос: «Горе ж вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що вдовині хати поїдаєте, і напоказ молитесь довго, через те осуд тяжчий ви приймете! Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що даєте десятину із м'яти, і ганусу й кмину, але найважливіше в Законі покинули: суд, милосердя та віру; це треба робити, і того не кидати» (Мт. 23:14,23). Прості люди, які не володіли подібним красномовством, обсипали фарисеїв градом насмішок, а іноді й камінням.

Утім, зростаюче політичне й соціальне гноблення, і як наслідок — поширення серед євреїв месіанських очікувань про настання нових, щасливих часів, були лише свого роду сприятливим ґрунтом, який міг дати сходи тільки тоді, якщо в нього кинути зерно. У ролі такого сівача і виступив Ісус Христос, а зерном стали його євангельські проповіді.

6.2. ЄВАНГЕЛЬСЬКА ПРОПОВІДЬ ІСУСА

Протягом усієї історії християнства не припинялися суперечки про його засновника — Ісуса Христа. Зрештою щодо особи Ісуса Христа з XVIII ст., коли оформилася наукова критика Біблії, склалися дві школи: міфологічна й історична.

Представники міфологічної школи висувують дві основних тези:

1. Наука не має достовірних відомостей про Ісуса Христа як історичну особу. Адже Євангелія, що слугують нам основним джерелом відомостей про його життя і діяльність, були остаточно відредаговані не раніше IV ст. н.е., а їх текстологічний аналіз свідчить, що вони були написані не в самій Палестині, а в середовищі єврейської діаспори. І це не говорячи про те, що вони самі по собі повні вимислів і протиріч, різночитань і неточностей. Крім того, античні автори I ст. н.е., серед яких — Светоній, Тацит, Йосиф Флавій, котрі просто не могли не помітити такої знаменної події як євангельська проповідь і мученицька смерть Ісуса, практично нічого про нього не повідомляють.

2. Образ Ісуса — образ Божества, яке втілюється в людині, був необхідним для зрозумілості і доступності нової релігії для простих людей.

Друга, історична школа, вважає Ісуса Христа реально існуючою людиною, проповідником нової релігії. Вважається, що ця людина висловила ряд оригінальних ідей, що заклали основи нового віро-

вчення, створила спочатку християнську громаду зі своїх учнів і в кінцевому підсумку стала жертвою підступу своїх ворогів, а можливо, й спеціально пожертвувала своїм життям на доказ власної правоти. Для представників цієї школи головне питання полягає в іншому — наскільки правдивий відомий нам з Євангелій образ Ісуса? Зрештою, стверджують представники історичної школи, не дарма до нас дійшло 9 тис. фрагментів Нового Заповіту — більше ніж від усєї античної літератури. Найранішній із фрагментів датується 130 р., а перші записи Євангелій були зроблені, очевидно, ще в I ст. н.е.

Згідно з даними історичної школи, почерпнутими головним чином з Євангелій, **Ісус** (грецьк. вимова імені Єгошуа, давньоєвр. «Поміч Єгови», «Спаситель») народився між 7/6 — 4/3 р. до н.е. у Галілеї (або офіційно — у Віфлеємі, в кількох кілометрах від Єрусалима, де пізніше був споруджений храм Різдва Христового). Серед своїх прихильників він став відомий як «**Христос**» (грецьк. переклад єврейського слова «Машиах» — «Помазанник»). За життя його часто називали також *Назарянин* або *Назорей* — чи тому, що він був родом з маленького (кілька тис. жителів) містечка Назарет, чи тому, що він дав обітницю «назорейства» — букв. «чистоти», служіння Богові (Чис. 6:1—8).

Власне кажучи, нова ера і бере свій початок з часу народження Ісуса Христа. Такий порядок літочислення був запропонований у VI ст. н.е., до цього всі країни Середземномор'я вели його від заснування Риму. За цим літочисленням народження Ісуса Христа відбулося в 752/753 році від заснування Рима (1 рік нової ери).

План давнього Єрусалиму

Відповідно до відбитків на *плащаниці* — поховальному покриві Ісуса з Туринського собору, що частково засвідчені даними численних і різноманітних наукових експертиз, засновник християнства був чоловіком середнього зросту (178 см), тендітної статури, з довгим до плечей волоссям і густою бородою, з дивно натхненним обличчям (довжину волосся можна пояснити як дотримання обряду назорейства).

Відчувши в собі проповідницьке покликання у віці близько 30 років, він прийняв хрещення у водах річки Йордан від Іоанна Хрестителя, сам став сповіщати спочатку в Галілеї, а потім і в Єрусалимі про швидке Пришестя Царства Небесного й оголосив себе Месією, вісником і засновником цього царства.

Треба сказати, що в самому факті пророцтва Ісуса для євреїв не було нічого незвичайного — щораз у критичні для історії й віри іудейського народу часи з'являлися пророки з закликами повернутися до «віри Авраама, Ісаака та Якова», відновити Мойсеїв Закон. Саме вони залишили після себе півтора десятка пророчих книг Старого Заповіту. Вистачало пророків і в часи самого Ісуса. Найвідомішим серед них був Іоанн Хреститель. Він носив одяг з верблюжої вовни, не стригся, жив пустельником у пустелі, їв сушену сарану (Мт. 3:4). Самим тільки своїм зовнішнім виглядом він справляв на людей незабутнє враження. А його жагучі слова про моральне падіння людей знаходили живий відгук у народі. Сильні світу цього боялися проповідей Іоанна Хрестителя і, як розповідається в Біблії, йому відтіляли голову за наказом царя Ірода Антипи (Мт. 14:1—11).

На відміну від інших єврейських пророків, Ісус Христос зробив щось більше, ніж просто оголосив себе пророком нової віри. Для іудея було б найбільшим божевіллям стверджувати, що людина може бути власником божественної сутності. Але в тій мірі, в якій ця ідея була незрозуміла співвітчизникам Ісуса, вона виявилася доступною для розуміння будь-якого носія античної культури, де здавна поклонялися богам у людській подобі.

Коли напередодні свята Пасхи між 29 і 33 р. н.е. Ісус зі своїми послідовниками в черговий раз прибув до Єрусалиму на головне єврейське свято, він був схоплений релігійною владою, звинувачений у святотатстві й переданий римській владі. Оскільки за народними віруваннями Месія мав стати й «царем» Іудеї, потенційним вождем антиримського повстання, римляни санкціонували його ганебну і болісну страту через розп'яття на хресті.

Смерть Ісуса настала через три години після початку страти в п'ятницю, між 12 та 15 годинами дня. За даними історичної школи,

Ісус помер значно швидше, ніж звичайно вмирили розп'яті, можливо, від розриву серця через порушення кровообігу, викликаного не-природним положенням тіла.

Тіло Христа один з його таємних прихильників — Йосиф Ари-мафейський — переніс у розташовану в кількох кроках від місця стра-ти гробницю в скелі, приготовлену для власних потреб (Мт. 27:57—60; Мк. 15:42—46; Лк. 23:50—54). Сьогодні в Єрусалимі існують два місця, що співвідносяться з можливим місцем поховання основоположника християнства. Це Храм Гроба Господнього, збудований, швидше за все, на місці, де відбувалися страти через розп'яття; а також «Садова гробниця», або гробниця Гордона, за іменем англійського генерала, що визначив її місцезнаходження, — поховальна споруда I ст. н.е.

Далі Євангелія розповідають, як на 3-й день після розп'яття Ісус воскрес, з'явився своїм учням і дав їм настанови щодо поширення віри, а на 40-й день вознісся на хмарі на небо. І потім ще при житті нинішнього покоління людей він має повернутися на Землю, щоб затвердити на ній своє Царство і вчинити над людьми останній Суд (див. текст 6.1).

Утім, у Євангеліях нам важлива не стільки зовнішня канва життя Ісуса і не вирішення питання про його історичність або легендарність. Важливо інше — відповісти на запитання: чому євангельська проповідь Ісуса вже два тисячоріччя привертає і продовжує приваблювати розум і серця людей усього світу?

Перше, що спадає на думку у цьому зв'язку, — захват перед величчю подвигу Ісуса, що зважився безневинно постраждати за гріхи всього людства, людей зовсім йому не знайомих, незважаючи на суто людський страх перед долею, що очікувала, недарма ж він неодноразово молив Отця Небесного: «нехай обмине ця чаша Мене». Яким би зовні привабливим не виглядало подібне припущення, з ним важко погодитися, оскільки за всю історію людство знало стільки безневинних жертв, що вони давно перетворилися для нього на суху цифру статистики.

Потім звертає на себе увагу доступна для розуміння форма викладу Ісусом своїх поглядів у формі приповісток, афоризмів та іноказань — «багато покликаних, та вибраних мало», «не вливати вина молодого в старі бурдюки» та ін., що назавжди ввійшли в золотий фонд мов багатьох народів світу. Справді, з приблизно двохсот т. зв. «біблеїзмів», 80 найуживаніших припадають саме на Новий Заповіт, хоча, загальний обсяг його сторінок становить тільки 32% від об'єму

Старого Заповіту. Однак з тим же успіхом ми можемо назвати імена багатьох видатних ораторів, письменників минулого і сьогодення, якими ми захоплюємося за їхнє мистецтво володіння словом, але не поспішаємо споруджувати їм вівтарі ні на землі, ні в серці.

Нарешті, дуже привабливим моментом євангельської проповіді Ісуса здається її соціальна злободенність — адже Ісус говорив як про необхідність морального самовдосконалення людини, так і про необхідність пом'якшення різючих соціальних контрастів: «Бо верблюдові легше пройти через вушко голки, ніж багатому в Боже Царство ввійти...». Однак і таке пояснення не розв'язує нашої проблеми, оскільки до числа прихильників християнства відносять себе і сильні світу цього.

Можливим, хоча й недостатнім виглядає пояснення феноменального успіху євангельської проповіді Ісуса обіцанням реалізувати все, про що в ній йдеться, ще за життя його слухачів (Мк. 9:1). Обіцянка, яка була привабливою, адже інші релігії могли запропонувати лише таку альтернативу: «Все до місця одного йде: все постало із пороху, і вернеться все знов до пороху...» (Екк. 3:19—20).

Залишається констатувати, що зазначені вище моменти склали лише зовнішню умову успіху євангельської проповіді Ісуса, причини якого належить шукати в самому її змісті (див. текст 6.2). Основний мотив його проповіді можна звести до заклику: «Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне!» (Мт. 4:17). Спробуємо проаналізувати окремо кожен зі складових цього вислову.

Слова «Царство Небесне» означали, що збувається давно відоме старозаповітне пророцтво. Сам Ісус також підкреслював: «Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, Я не руйнувати прийшов, але виконати» (Мт. 5:17). Однак Царство, що провіщається Ісусом, істотним чином відрізняється від того Царства, про настання якого сповіщали пророки Старого Заповіту. Царство Ісуса — це утворення, до якого відкрито доступ усім людям залежно від ступеня їхньої праведності. Старозаповітне ж Царство Небесне — це всесвітня монархія з центром у Єрусалимі, де пануюче становище займе богообраний ізраїльський народ. Подібного роду трансформація виглядатиме цілком природною, якщо звернутися до трагічної історії єврейського народу: чим гнітючішою ставала реальна історична доля цього богообраного народу, тим з більшою наполегливістю ця ідея сполучалася з уявленнями про небесне буття, переносилася, так би мовити, із землі на небо.

Слово «наблизилось» означало, що на Землю посланий Син Божий, котрий своєю мученицькою смертю повинний спокутувати

первородний гріх, що з часів гріхопадіння Адама й Єви лежить на всьому людському роді, і тим самим усунути ту перешкоду, що дотепер заважала утвердженню Царства Небесного на Землі.

Нарешті, центральне значення в євангельській проповіді Ісуса, безперечно, належить вислову «покайтеся». Він означав: установлення Царства Небесного не відбувається автоматично завдяки спокутній жертві Ісуса Христа: «Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне злітається, і кублиться в віттях його» (Мт. 13:31—32). Торжество Царства Небесного на землі здійсниться тільки тоді, коли під впливом віри в Ісуса Христа як Сина Божого і посередника між Богом і людьми більшість людей почне докладати зусиль до морального самовдосконалення: «До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене» (Ін. 14:6). Для цього той, хто увірував у Христа, повинен слідувати 9 заповідям блаженства (Мт. 5:3—11) і 10 моральним заповідям, щоб очистити свою душу, підготувати її до спілкування з Богом.

Іншими словами, Царство Небесне відкрите не стільки багатству, владі або знатності, які прив'язані до марноти земного світу, скільки бідному, жебраку, убогій людині, в якій немає більше нічого, крім цієї віри: «Яка ж користь людині, що здобуде увесь світ, але душу свою занепасть?» (Мк. 8:36) (див. текст 6.3.).

Не обтяжений нічим зовнішнім людині легше слідувати головній християнській заповіді. Це — заповідь любові, точніше сказати, любові до Бога, що втілюється в любові до іншої людини, ближнього свого: «Люби свого ближнього, як самого себе!» (Мк. 12:28—31), що нею християнство доповнює першу старозаповітну заповідь поклоніння єдиному Богові. Ця заповідь жадала від людини любові в повному і вищому значенні — беззавітну відданість самому почуттю, відсутність зовнішньої матеріальної чи духовної користі: «Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять?» (Мт. 5:46).

Таким чином, вимальовується і загальний зміст євангельської проповіді Ісуса: звертання до внутрішнього етичного начала в людині: «Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, там буде й серце твоє!» (Мт. 6:19—21).

Як нам здається, своєю євангельською проповіддю Ісус прагнув рішуче підштовхнути кожну людину до термінового самовдосконалення, змусити її зробитися краще. Коли ж у недалекому майбутньому людей праведних стане набагато більше, ніж людей грішних, між ними в цілому встановляться такі ідеально братерські відносини, що з повною підставою можна буде назвати Царством Небесним на Землі.

Саме з цього погляду переглянуло і розвинуло християнство іудаїзм. Старий Заповіт говорить: «Не чини перелюбу!», Христос навчає — «... кожен, хто на жінку подивиться із пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм» (Мт. 5:28), тобто таврує навіть не саму дію, вчинок, а внутрішній мотив, спонування до дії. Таким чином, на відміну від давніх євреїв, Ісус вважав виконання волі Бога не тягарем і тяготою, не своєрідною угодою між людиною і Богом, а внутрішньою щиросеречною потребою, що не потребує дотримання обрядових норм, точніше, перетворює їх на допоміжний релігійний елемент (на що виразно вказує знаменитий афоризм Ісуса: «Субота постала для чоловіка, а не чоловік для суботи»).

Можна також зазначити, що проповідь Ісуса була звернена не просто до всіх людей, а до кожної людини особисто. Іудеї вважали тільки себе богообраним народом, покликаним очолити спасіння усього людства, і всіляко намагалися підкреслити свою окремішність від інших не тільки в релігійній, а й також у повсякденній поведінці.

Загалом, християнство визнає глибинне ушкодження людського ества внаслідок первородного гріха (порушення першої і єдиної тоді Божої заповіді про невживання плодів із дерева пізнання Добра й Зла). Тому, на відміну від інших релігій, воно зорієнтовує людину не на пошук земних благ (матеріальних, фізичних, побутових, інтелектуальних тощо), а на радикальне зцілення занапащеної душі. Потоплий, заблудлий шукає не насолоди, а спасіння, істинного шляху — ось головна думка християнської віри. Блаженство ж стає природним супутником стану врятованості, перебування в Істині.

6.3. ПОШИРЕННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА

В Ісуса не було стрункої системи догматів, не створив він і особливої релігійної організації — вони йому не були потрібні. Він постійно відчував у собі Бога. У нього не було якихось видінь, як у

пророків, Господь не з'являвся йому як основоположнику іудаїзму Мойсею; але все, що він говорив про свого Отця, просто витягав зі свого серця, із глибин своєї душі.

Але чим більше часу проходило від мученицької смерті Ісуса, чим далі відкладалося його Друге Пришестя, тим необхіднішою ставала для нового вчення потреба в поширенні й організаційному оформленні. Основний напрямок становлення християнства як самостійної релігії радянський релігієзнавець І. С. Свенцицька влучно охарактеризувала так: «Від громади до Церкви». У цьому процесі виділяється кілька етапів.

I етап — етап заснування Церкви Ісусом — охоплює час євангельської проповіді Ісуса, що припадає на перші десятиліття I ст. н.е. Основні події цього періоду — формування зачатків християнського віровчення, створення першої християнської громади в Палестині, найвизначнішими діячами якої були Іоанн Хреститель (Предтеча) і Ісус, початок активної проповіді нового релігійного віровчення.

II етап (30—313 р. н.е.) — це **етап створення єпископальної Церкви**. Він знаменується трьома найбільшими подіями: масовим поширенням християнства по всій території Римської імперії, що включала в себе велику частину Європи, Азії й Північної Африки, об'єднанням розрізнених християнських громад у централізовані релігійні організації, нарешті, офіційним визнанням християнства римською владою.

Перша подія. У власне християнській традиції цей етап пов'язується з місіонерською діяльністю 12 учнів — апостолів (грецьк. посланець) Ісуса (Мф. 10) і його найближчих послідовників — «мужів апостольських»: «Після того призначив Господь і інших Сімдесят, і послав їх по двох перед Себе до кожного міста та місця, куди Сам мав іти» (Лк. 10:1). Цю місію Ісус доручив їм тоді, коли з'явився востаннє перед своїми вірними сподвижниками, уже після свого Воскресіння, повелівши їм нести Слово Боже іншим народам (Мф. 28:19—20).

Серед цієї групи найближчих послідовників Ісуса виділяється постать апостола Павла (Савла) з азіатського міста Тарс. Народжений членом іудейської діаспори, він зумів засвоїти й ази іудаїзму, і основи греко-римської освіченості. Почавши як правовірний іудей, Павло потім пережив ряд складних душевних зламів, що привели його до прийняття нового вчення. Після цього він протягом трьох десятиліть проповідував Євангеліє, здійснивши кілька великих подорожей. Павло — автор кількох «Послань», що склали другу за значимістю після Євангелій частину Нового Заповіту. У цих «Посланнях» він

пояснював віруючим, що настання Царства Божого слід очікувати упродовж життя не одного, а багатьох поколінь, тим самим налаштував їх на створення релігії, а також дав елементарні культові розпорядження, якими повинні були керуватися послідовники нової віри.

Друга подія. Об'єднання розрізаних християнських громад у централізовані церковні організації. Перші християни об'єднувалися в культові громади, що називалися «еклесіями» (грецьк. збори; латин. *ecclesia* — порівн. фр. *eglise*). Збиралися вони, як правило, таємно, іноді в похмурих підземеллях — катакомбах, що мало б символізувати відмову від язичницького світла. Називали один одного братами й сестрами, допомагали один одному. Неформальними лідерами (не керівниками!) громад були проповідники, наділені видатними особистісними якостями, насамперед даром красномовства. Обрядова діяльність ще не склалася в систему, але була вже досить складна. Уривчасті дані про неї можна почерпнути з «Дидахи» (Навчання дванадцяти апостолів) — ранньохристиянської літературної пам'ятки, знайденої в XIX ст.

Основний культовий елемент раннього християнства — колективні трапези (*agape*), під час яких відбувалося щось подібне на пізніший обряд причастя; читалися певні молитовні формули (прообраз літургії); практикувалися хрещення — просте покроплення водою; помазання запашиим елеєм — прообраз таїнства оливоосвячення; читалися уривки зі Священного Писання. Дотримувалися також постів (звичайно тривали не більше двох діб і тільки перед Великоднем, Днем Воскресіння Ісуса, і після нього досягали 6 днів).

Спочатку агапе відзначалися за єврейською традицією в суботу. Потім, коли в II ст. н.е. у Римській імперії з'явилося щотижневе свято Сонця (звідси англ. *Sunday* і нім. *Sontag*), агапе перенесли на нього. У IV ст. н.е. імператор Константин I узаконив це свято і назвав його День Господній (звідси фр. *Dimanche*). У рахунку днів тижня цей день йшов першим.

Сліди церковної організації простежуються з II ст. н.е. (перший культовий будинок датується 165 р.). Це пов'язано з кількісним ростом християнства, розширенням географічних рамок його впливу. Зі збільшенням числа громад між ними підсилюються суперечки і розбіжності з тих або інших аспектів віровчення, а збільшення числа віруючих вимагало упорядкування богослужіння, постійного контролю над громадською касою, організації благодійної діяльності.

Спершу серед братів і сестер у Христі виділяються керівники, «старійшини» громад — пресвітери, а також люди, які допомагали

пресвітерам у виконанні богослужбових ритуалів, — диякони (грецьк. прислужники). Відповідно до Нового Заповіту, ще у 34 р. апостоли обрали 7 дияконів (Дії. 6:3). Їм було доручене керування і розпорядження спільним майном і піклування про вдів та сиріт. Поступово з числа старійшин виділяється й вища посадова особа — *єпископ* (букв. наглядач), можливо, скарбник громадської каси, або інша назва пресвітера. Згодом обсяг функцій єпископа зростає і складається з наступних повноважень: 1) представляти громаду в зовнішніх зв'язках з іншими громадами; 2) керувати богослужбовою діяльністю і посвячувати в сан пресвітерів і дияконів; 3) відпускати і прощати гріхи членів громади; 4) розпоряджатися майном і керувати господарською діяльністю громад. Власне кажучи, до кінця II ст. н.е. єпископ перетворюється на повновладного главу церковної організації в межах певної території. Християнська Церква того часу являла собою «конфедерацію» рівноправних самостійних єпископальних Церков.

Усі разом — єпископи, пресвітери та диякони склали *клер* — відособлену від віруючих мирян групу священнослужителів. Однак стати священнослужителем у перших християн були непросто: богослужбові функції повинні були виконувати лише люди з видатними особистісними якостями: «А єпископ має бути бездоганний, муж однієї дружини, тверезий, невинний, чесний, гостинний до приходнів, здібний навчати, не п'яниця, не заводіяка, але тихий, несварливий, не сріболобець, щоб добре рядив власним домом, що має дітей у слухняності з повною чесністю» (1 Тим. 2:2—4). Надалі для пастирського служіння встановлюється особливий обряд — рукоположення. За змістом цього обряду християнські священнослужителі перетворюються на посередників між Богом і людьми в силу тієї божественної благодаті, що передається їм містичним чином від самого Ісуса. Так виникає інститут рукопокладеного духовництва, що стверджує свій авторитет і привілейоване становище серед віруючих не тільки особистими заслугами, але і формальними підставами.

Останній крок в удосконаленні організаційної структури християнської церкви полягав у появі в III ст. н.е. митрополитів (грецьк. людина з головного міста) — єпископів головних міст провінцій, за якими закріпилося право призначати інших єпископів. Основних митрополій до IV ст. утворилося чотири: єрусалимська, антиохійська, александрійська, римська. Пізніше до них додалася й п'ята — константинопольська. Ця система, закріплена рішеннями Вселенських соборів, і стала основою сучасної організаційної структури християнства, у першу чергу східного.

П'ять давніх патріархатів — устрій ранньої Християнської Церкви

Найвпливовішою залишалася столична Римська єпархія. За підрахунками одного з тодішніх єпископів Рима, у Вічному місті на 1,5 млн жителів налічувалося від 30 до 50 тис. християн і співчуваючих, 46 пресвітерів і 150 прислужників нижчого рангу; християнська громада надавала допомогу і піклування 1500 вдовам і сиротам. Усього ж, на думку вчених, християни склали максимум 10—15% населення Римської імперії. Свої претензії на пануюче становище серед

усіх християн імперії римські єпископи обґрунтовували тим, що першим римським єпископом був сам ап. Петро, котрий виконував відповідне доручення Христа: «І кажу Я тобі, що ти скеля (грецьк. *петров*), і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі, а що на землі ти розв'яжеш, те розв'язане буде на небі!» (Мт. 16:18—19).

Третя подія. Початок перетворення християнства на офіційну релігію Римської імперії було покладено низкою едиктів римського імператора Константина I. Найвідомішим з них був так званий «Міланський едикт» 313 р., що говорив: «Ми ухвалили дарувати християнству та всім іншим право сповідання тієї віри, якій вони надають перевагу, щоб божество, що панує в небі, було милостиве і прихильне як до нас, так і до тих, що живуть під нашим пануванням. Нам здається, що буде добре і розсудливо не відмовляти нікому з наших підданих, християнинові або нехристиянинові, у праві слідувати тій релігії, що йому найбільше підходить. Цю нашу волю ми викладаємо на письмі..., щоб відтепер кожен християнин міг вільно і безперешкодно сповідати свою релігію»¹.

Прийнято вважати, що перші три століття в історії християнства були періодом безперервних переслідувань з боку римських імператорів, які не могли пробачити послідовникам нової віри відмови вшановувати їхні зображення як живих божеств, а також проповідь ненасильства, що загрожувала підривом боєздатності римської армії. Ми б сказали, що римські правителі проводили щодо християн «зигзагоподібну» політику — то влаштовуючи масові переслідування, то, навпаки, виявляючи повну віротерпимість. Це можна пояснити тим, що імператори постійно намагалися знайти вірний засіб, щоб заповнити ідейну порожнечу у своїй гігантській державі, де проживало безліч різних народів. Нарешті, зміцніле християнство здалося їм найбільш відповідним для цієї мети. По-перше, тому що воно проповідувало підпорядкування земній владі: «Віддайте кесареви кесареви, а Богові Боже» (Мт. 22:21), а по-друге, тому що воно було єдиною монотеїстичною релігією з відповідним ідеологічним обґрунтуванням абсолютної монархічної влади (один всемогутній Бог на небі, один всевладний правитель на Землі).

У наступні десятиліття відомі декілька спроб поновити вплив олімпійської релігії замість християнства. Усі вони зазнали невдачі і наприкінці IV ст. за правління Феодосія I Великого (379—395) хрис-

¹ Цит. за Лозинский С. История папства.— 3-е изд.— М., 1986.— С. 24.

тиянство остаточно ствердилась як єдина офіційна релігія Римської імперії.

III етап в організаційному поширенні християнства — **етап Вселенських соборів (325—1054)**, тобто зібрань представників від усіх Християнських Церков. Найбільш відомі сім перших соборів, чії рішення визнають усі християни. Головний зміст цього етапу — уніфікація, надання єдності християнському віровченню й обряду. Християнська Церква, що досягла достатнього ступеня централізації, мала потребу в єдиному вченні. На деякі принципові моменти християнського вчення в перші століття нашої ери в різних християнських об'єднаннях існували часом протилежні точки зору. Скажемо, александрійський священик Арій відкидав божественність Ісуса Христа, стверджуючи, що Він — лише вище Творіння Бога. Константинопольський єпископ Несторій, який намагався пояснити питання про поєднання в Ісусі Христі Божественної і людської природи і їх взаємозв'язок, навчав, що Діва Марія народила просту людину Христа, тому Христос уявлявся простою людиною, що тільки носить у собі Божество. Деякі священнослужителі віддавали перевагу Божественній природі над людською і уявляли Ісуса Христа тільки Богом. Звідси це вчення називається *монофізитством*, а люди, які його дотримувалися, — монофізитами, тобто такими, що визнавали в Ісусі Христі тільки одну — Божественну природу. На вченні монофізитів заснована догматика Вірменської, Коптської й Ефіопської Церков. Після випрацювання єдиних положень християнського віровчення ці та інші вчення й течії, що відхилялися від офіційної точки зору, стали вважатися ересями. Незважаючи на те, що люди, які сповідали єретичні погляди, постійно переслідувалися пануючою Церквою, ересі супроводжують усю історію християнства аж до наших днів.

Найзначнішими віхами процесу уніфікації стали:

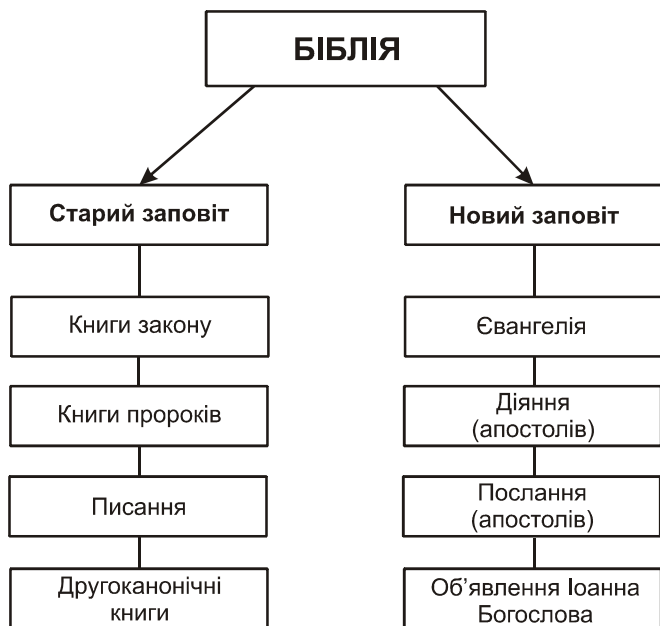
- Прийняття *Нікео-Константинопольського (Нікео-Царгородського) Символу віри*, що складався з 12 пунктів, (відбулося на соборах у Нікеї в 325 р. і в Константинополі у 381 р.) і наступного схвалення семи основних християнських таїнств.

- Укладання канону Нового Заповіту, визначення складу його книг, остаточно редагування яких затяглося до VII ст.

Відповідно до канону Новий Заповіт складається з 27 книг, розділених на чотири структурні частини:

— по-перше, 4 *Євангелія* (грецьк. блага звістка) — від Матфея, від Марка, від Луки і від Іоанна, два з яких приписуються безпосередньо учням Ісуса;

- по-друге, *Діяння* святих апостолів, автором яких виступає євангеліст Лука, учень апостола Павла;
- по-третє, *Послання* апостолів до різних християнських громад, розсіяним по неосяжних просторах Римської імперії, числом 21, більшість з яких (14) належить апостолу Павлу;
- по-четверте, *Апокаліпсис*, тобто «Одкровення Іоанна Богослова».

Існували, однак, й інші незліченні тексти — Євангелія, Діяння, Послання й Одкровення, приписувані легендарним і реальним постатям ранньохристиянської історії. Спочатку сприйняті народною вірою, вони були потім відкинуті як «*апокрифи*», тобто недостовірні, «сховані під неістинними іменами твори».

У IV ст. н.е. обидва Заповіти переклав латиною блаженний Єронім. Цей переклад, що послужив основою для подальшої роботи, одержав назву «*Вульгати*». Переклад Біблії на слов'янські мови належить до IX ст. На сьогоднішній день Біблію вже перекладено практично на всі відомі мови народів земної кулі (понад 2100). З моменту винаходу друкарства в XV ст. вона вийшла рекордним накладом — більше 4 млрд примірників. Перше друковане видання церковносло-

в'янської Біблії — т. зв. «*Острозька Біблія*» (1581). Літературні переклади Біблії українською мовою почали здійснювати з ХІХ ст. Проте значного поширення набув переклад І. Огієнка (використаний і в нашому виданні), здійснений протягом 1921—1940 рр., але видрукований Об'єднаним Біблійним Товариством лише на початку 1960-х рр. У 1963 р., під час ІІ Ватиканського собору було затверджено інший переклад Біблії, зроблений представниками чернечого ордену Василіан І. Хоменком, І. Костецьким, В. Бабкою. Однак, і зараз більш ніж півмільярда землян розмовляють мовами, на які ніхто ще не спромігся перекласти Священне Писання. Відтак, перекладацька робота щодо Біблії триватиме ще не одне десятиліття.

На закінчення слід відзначити основні причини масового і швидкого поширення християнства.

По-перше, це — ідея християнського універсалізму: «нема ані Геллена, ані юдея, обрізання та необрізання, варвара, скита, раба, вільного, але все та в усьому Христос» (Кол. 3:11). Це була ідея повної рівності перед Богом, яка означала, що моральне самовдосконалення відкрите для всіх людей — різних національностей, різного кольору шкіри, різного майнового і соціального стану, і не має тимчасових меж, відкрите для будь-якої людини протягом усього її життя.

По-друге, поширенню християнства сприяла відсутність детально розробленої догматики віровчення і єдиної організації, тому що це залучало до нової релігії людей, які сповідали до того найрізноманітніші вірування.

КОРОТКІ ПІДСУМКИ

1. *Християнство — наймасовіша релігія світу — виникає на початку І ст. н.е. у Палестині — історичній області Близького Сходу, на території якої розташовуються сучасні держави Ізраїль, Сирія і Йорданія.*

2. *Релігійний ґрунт для виникнення християнства підготувало іудейське сектантство своїми ідеями швидкого приходу на Землю месії, який врятує євреїв від рабства й установить Царство Боже на Землі.*

3. *Засновником християнства був Ісус Христос. Про його життя, вчення, смерть і воскресіння нам відомо в основному від авторів Нового Заповіту.*

4. *Проповіді Ісуса Христа були звернені не просто до всіх людей, а до кожної людини окремо. У них він закликав людей до глибокої моральної зміни своїх думок і дій через заповідь «люби свого ближнього, як самого себе». Тому християнство орієнтує людину не на пошук земних благ, а на радикальне зцілення душі.*

5. *Проповідь Ісуса Христа виявилася не зрозумілою і не прийнятою його співвітчизниками, і він був розп'ятий на хресті.*

6. Подальше поширення й організаційне оформлення християнства проходить кілька етапів. Поворотним є IV ст., коли християнство стає офіційно визнаною релігією пізньої Римської імперії.

7. Тоді ж починають скликатися Вселенські собори, на яких відбувається поступова уніфікація християнського віровчення і культу.

ЗАПИТАННЯ

1. Яка головна особливість світових релігій дозволила їм поширитись по всьому світу?

2. Який новий принциповий елемент внесли світові релігії у вчення про загробну віддачу?

3. Де і коли виникає християнство?

4. Чому релігійним підґрунтям християнства став іудаїзм?

5. До чого закликав людей Ісус у своїх проповідях.

6. Назвіть основні етапи організаційного оформлення християнства. Який з цих етапів, на Вашу думку, став переломним?

7. У якому році християнство було остаточно визнано офіційною релігією?

8. Яким чином Папи Римські пояснювали свої претензії щодо зверхності над усім християнським світом?

9. Які причини зумовили швидке поширення християнства?

10. Чим християнство у своїх поглядах на людське ество та можливості людського спасіння різниться від інших релігій?

ЗАВДАННЯ

1. Коротко поясніть зміст євангельської проповіді Ісуса, який можна звести до висловлювання «Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне!» (Мт. 3:2). Чому Ісус у той же час підкреслював: «Моє Царство не із світу цього» (Ів. 18:36)?

2. Порівняйте найважливіші норми людської поведінки, що їх пропонували відповідно іудаїзм і християнство:

«І не змилюєш око твоє: життя за життя, око за око, зуб за зуб, рука за руку, нога за ногу» (Повт. 19:21).

«А Я вам кажу не противитись злому. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу» (Мат. 5:39). «Тож любіть своїх ворогів, робіть добро, позичайте, не ждучи нічого назад, і ваша за це нагорода великою буде, і синами Всевишнього станете ви, добрий бо Він до невдячних і злих!» (Лк. 6:35). Пов'яжіть заповідь любові зі змістом християнського віровчення в цілому.

3. Висловіть свою думку: що мав на увазі Ісус Христос, говорячи «І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?» (Мт. 7:3).